

Haastattelupuheen muokkaus lehtijutun sitaateiksi

LAURI HAAPANEN

Väitöksenalkajaisesityelmä Helsingin yliopistossa 11. maaliskuuta 2017

Lehtijuttujen sitaattien ajatellaan – ja ohjeistetaan – olevan suoria, sanatarkkoja lainauksia. Toisin sanoen se tekstipätkä, usein virke tai pari, joka on merkitty repliikki-viivalla tai lainausmerkeillä sitaateiksi, toistaa täsmällisesti sen, mitä haastateltava on toimittajalle sanonut. Tämä näkemys näyttää riittäneen tutkijoillekin, sillä aiempaa tutkimusta kirjoitettujen journalististen juttujen siteerauskäytänteistä ei käytännössä ole (katsaus siteeraukseen mediassa, ks. Haapanen & Perrin 2017). Niinpä olen selvittänyt artikkelimuotoisessa, soveltavaa kielentutkimusta ja journalismintutkimusta edustavassa medialogisessa väitöskirjassani sitä, miten puhetta siirretään sitaateiksi ja mitkä tekijät ja tavoitteet siteerausprosessia ohjaavat.

Ensimmäistä tutkimuskysymystä varten pyysin 16:ta toimittajaa nauhoittamaan minulle yhden tai kaksi toimituksellista haastatteluaan. Yhteensä kokoon kertyi 22 äänitallennetta kahdenkeskisistä haastatteluista ja tiedotustilaisuuksista. Joidenkin toimittajien työtapanä oli tehdä haastattelutilanteessa muistiinpanoja käsin, ja heiltä pyysin myös muistiinpanot osaksi aineistoani. Myöhemmin keräsin ne jutut, jotka toimittajat näiden haastatteluiden pohjalta sanoma-, aikakaus- tai asiakaslehtiin sekä näiden verkkojulkaisuihin kirjoittivat.

Tätä aineistokokonaisuutta tutkin versioanalyysillä. En siis tarkastellut aineiston osia sinänsä vaan suhteessa toisiinsa: sitä, miten haastattelussa tuotettu puhuttu teksti on rekontekstualisoitu (Linell 1998) mahdollisten välivaiheiden kautta kirjallisesti julkaistuksi lehtijuttujen sitaateiksi. Keskeisiä havaintoja on viisi. Se, mitä nämä yleistyksiset käytännössä tarkoittavat, vaihtelee paljon tilanteittain.

Ei ole tavatonta, että samaan sitaattiin yhdistetään puhetta eri kohdista haastattelua.

Siteerattua tekstiä säännönmukaisesti karsitaan ja sen ilmaisua tiivistetään, ja usein tekstiä myös täsmennetään. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että haastattelupuheessa käytetty pronomini, jonka viittaussuhde uudessa kontekstissa eli lehtijutussa hahmottuisi väärin, korvataan substantiivilla.

Sitaateista poistetaan spontaanille puheelle tyypilliset piirteet, kuten suunnitteluilmaukset (*öö, niinku*), kielenlipsahdukset ja itsekorjaukset.

Siteerattua tekstiä kauttaaltaan yleiskielistetään ja sanojen puhekielisiä äänneasuja täydennetään. Tällä tarkoitan sitä, että esimerkiksi partisiippi- muotoihin *menny* ja *sanonu* lisätään loppuun *t*-kirjaimet, vaikka ne olisivat puheessa jääneet ääntymättä.

Lisäksi haastattelupuhe monologisoidaan, kun siitä tehdään sitaatteja. Tällä käsitteellä tarkoitan prosessia, jossa toimittajan ja haastateltavan yhdessä rakentama keskustelu pelkistyy lehtijuttuun ikään kuin haastateltavan yksinpuheluksi (Haapanen 2017). Toisin sanoen toimittajan rooli keskustelun toisena osapuolena hävytetään jutusta pois, jolloin sitaateiksi muotoillut tekstipätkät luovat vaikutelman, jonka mukaan haastateltava olisi ne itsenäisesti, yhtenäisesti ja oma-aloitteisesti sanonut. Väitöskirjani myös osoittaa, että sellainen toimituksellinen haastattelu, joka on tehty nimenomaan lehtijutun tiedonkeruuta varten, on kosolti yksioikoista kysymys-vastaus-rakennetta monipuolisempi ja -mutkaisempi. (Ks. ma.)

Versioanalyysin pohjalta tein kolme päätelmää, jotka johdattelivat tutkimustani eteenpäin. Ensinnäkin aineistoni osoitti, että siteerauskäytännöt voivat vaihdella paitsi saman toimittajan eri juttujen kesken, myös saman jutun eri sitaateissa ja jopa yhden sitaatin sisällä. Toiseksi sitaateista ei voi päätellä, minkälaiseen haastatteluun ne perustuvat, ja kolmanneksi sama havainto toisinpäin eli haastattelusta ei voi päätellä, minkälaisia sitaatteja siitä on tehty tai tullaan tekemään.

Oletettavaa kuitenkin on, että näennäisen sattumanvaraisuuden taustalla on jonkinlaista johdonmukaisuutta. Arjen aikatauluista selviäminen kävisi nimittäin vaikeaksi, mikäli se tapa, jolla kukin toimittaja sitaatteja tekee, pitäisi luoda jokaisen sitaatin kohdalla uudestaan. Niinpä siirryin siteerausprosessin kuvailusta ilmiön selittämiseen valottaakseni sitä, miksi puhetta muokataan sitaateiksi siten, kuin aineistoni osoittaa.

Toimittajien siteerausstrategiat

Tekstianalyysin keinoin toiseen tutkimuskysymykseeni eli siihen, mitkä tekijät ja tavoitteet siteerausprosessia ohjaavat, ei pääse käsiksi. Sen vuoksi otin käyttööni menetelmän, jonka suomensin stimuloiduksi mieleenpalauttamiseksi (*stimulated recall*). Stimuloitu mieleenpalauttaminen pyrkii virikkeiden tukemana rekonstruoimaan tutkit-

tavan henkilön työnteon aikaisia ajatuskulkuja (DiPardo 1994). Tavanomaisin sovellus menetelmästä on se, että työn tekijä katsoo työnteokoaan videolta ja kertoo tutkijalle, mitä hän työtä tehdessään ajatteli ja minkä perusteella ratkaisujaan teki.

Omassa tutkimusasetelmassani käytin stimulantteina toimituksellisesta haastattelusta tekemääni litteraattia ja julkaistua lehtijuttua. Jaoin rekontekstualisointiprosessin, jossa haastattelukeskustelu siis muuntuu sitaateiksi, Linelliä (1998) mukailleen kolmeen osaprosessiin. Ensin pyysin kutakin toimittajaa katsomaan valmista juttuaan ja kommentoimaan, miksi hän on valinnut nimenomaan nämä asiat siteerattavaksi (dekontekstualisointi) ja miksi hän on asemoinut ne juuri niihin kohtiin juttua kuin on (kontekstualisointi). Tämän jälkeen tarkastelimme rinnakkain haastattelun litteraattia ja valmista lehtijuttua, ja pyysin toimittajaa perustelemaan sitaattitekstin muokkausta (tekstualisointi).

Stimuloidussa mieleenpalauttamisessa syntyneen aineiston laadullisessa jäsentelyssä (Saldaña 2009) hahmottui yhdeksän siteerausstrategiaa, jotka ohjaavat haastattelu-puheen rekontekstualisointia sitaateiksi. Toisin sanoen nämä yhdeksän strategiaa luovat intertekstuaalisen ketjun (*intertextual chain*, Fairclough 1992) toimituksellisen haastattelun ja lehtijutun sitaattien välille.

Dekontekstualisointi. Aineistoni mukaan toimittajat valitsevat siteerattavakseen sellaisia kohtia haastattelusta, jotka

1. *luonnehtivat puhujaa*
Toimittajat valitsevat siteerattavaksi mielipiteitä ja sellaisia henkilökohtaisia kannanottoja, jotka kertovat, mitä haastateltava ajattelee käsiteltävästä asiasta ja miten hän siitä puhuu.
2. *täsmäntävät vastuuta asiasisällöstä*
Toimittajat valitsevat siteerattavaksi näkemyksiä, joiden paikkansapitävyyttä toimittajan on vaikea tai mahdoton tarkistaa. Siteeraamalla toimittaja pystyykin osoittamaan selvästi, mistä tieto on peräisin, ja näin suojelemaan omaa selustaansa. Sitaatti myös osoittaa, joskin vain näennäisesti, miten haastateltava on lausuntonsa täsmällisesti ilmaissut.
3. *lisäävät asian vakuuttavuutta*
Periaatteessa toimittaja voisi haastattelun tehtyään kirjoittaa jutun ilman yhtäkään sitaattia. Tällainen juttu olisi asiasisällöltään yhtä paikkansapitävä kuin sitaatteja sisältävä versioikin, mutta se, että haastateltavan ääni kuuluu jutussa, lisää jutussa esitettyjen faktojen uskottavuutta. Toimittajien mukaan siteeraus toimiikin ikään kuin allekirjoituksena, joka vahvistaa jutussa esitetyt asiat. Lisäksi, koska sitaatit ovat kohosteinen elementti tekstissä, sitaatiksi merkittynä asia kuin asia saa lisää painoarvoa.

Kontekstualisointi. Journalistinen juttu ei ole haastattelun selostus tai kuvaus vaan dramaturgisesti itsenäinen ja omaehtoinen kokonaisuus. Niinpä haastattelusta valitut asiasisällöt asetellaan juttuun niin, että ne

4. *rakentavat kerrontaa*
Toimittajat asemoivat sitaatteja tekeillä olevaan juttuun siten, että ne tukevat ja rakentavat jutun juonta.
5. *rytmittävät kerrontaa*
Toimittajat asemoivat sitaatteja juttuun siten, että ne rytmittävät jutun kerrontaa ja ilmaisua, esimerkiksi luomalla luontevaa vuorottelua toimittajan oman tekstin ja sitaattien välille.

Tekstualisointi. Dekontekstualisoinnin ja kontekstualisoinnin ohella siteerattavaksi valittua puhuttua tekstiä muokataan

6. *yleiskielistämällä*
Toimittajat tavoittelevat sitaatteihin usein yleiskielistä rekisteriä. Käytännössä tämä tehdään poistamalla spontaanille puheelle ominaiset kielenpiirteet (esim. toistot, suunnitteluilmaukset) ja epäsujuvuustekijät (esim. itsekorjaukset, katkonaiset rakenteet, puhevirheet) sekä yleiskielistämällä sanojen puheenomaisia kirjoitusasuja ja suoraviivaistamalla tekstin rakennetta.
7. *valikoimalla juttuun vain kerronnan kannalta tärkeitä puhekielisyyskäytännöitä*
Heijastumat puheen kielestä ovat sitaateissa myös mahdollisia, kunhan niillä on jokin erityinen syy jutun kerronnan kannalta. Yleensä puhekielisyyskäytännöt rajoittuvat yksittäisiin sanoihin ja lausekkeisiin tai lauserakenteeseen. Esimerkiksi eräässä tapauksessa toimittaja lausoi murteisen *mie*-pronominin sitaattiin osoittamaan Lähi-idästä Kaakkois-Suomeen asettuneen henkilön hyvää kotoutumista.

Edellä kuvaillut kaksi siteerausstrategiaa (6 ja 7) eivät kuitenkaan selitä kaikkea sitä suurta muokkausta, jota toimittajat sitaateille aineistoni perusteella tekevät. Niinpä siteerattaessa pyritään myös

8. *selkeyttämään haastateltavan sanomaa*
Toimittaja pyrkii usein tiivistämällä selkeyttämään siteeratun tekstin sanomaa. Tai tarkemmin: toimittaja pyrkii selkeyttämään omaa tulkintaansa tekstin sanomasta.
9. *terävöittämään sitaatin tehtävää osana jutun kerrontaa*
Sitaatteja muokataan niin, että ne toteuttavat mahdollisimman hyvin sitä tehtävää, jonka toimittaja on niille jutun juoneen suunnitellut.

Näiden yhdeksän siteerausstrategian pohjalta analysoin ydinkategorian (*core category*, Saldaña 2009), joka kattaa ja selittää kokoavasti sen, miten toimittajat haastattelupuhetta sitaateiksi rekontekstualisoivat. Toimittajien stimuloitussa mieleenpalauttamisessa tuot-

taman aineiston sisällönanalyysissä tällaiseksi yhdistäväksi strategiaksi hahmottui pyrkimys toteuttaa tekeillä olevan jutun tavoitetta. Tämä on siteerauksen ensisijainen pyrkimys, toisin kuin esimerkiksi sanatarkkuus tai haastattelupuheen ja siitä tehtyjen sitaattien täsmällinen samanmerkityksisyys. Hieman lennokkaammin voidaan siis todeta, että toimittajat muokkaavat sitaatteja juuri niin vähän tai paljon kuin on tarpeen, jotta syntyy hyvä juttu, jossa on hyviä sitaatteja.

Siteerauksen reunaehdot

Toimittajat siis toteuttavat edellä kuvattuja siteerausstrategioita, kun he kirjoittavat haastattelujen pohjalta lehtijuttuja. Minkälaiset tekijät näitä strategioita ohjaavat ja niihin vaikuttavat?

Siteeraukseen vaikuttaa tietysti se, minkälaista juttua toimittaja on tekemässä. Juttutyyppi määrittelee ensinnäkin sen, onko jutussa ylipäänsä sitaatteja vai ei. Toiseksi juttutyyppi (esim. uutinen, henkilökuva, reportaasi) määrittelee aiheen käsittelytapaa ja sitaattien tehtäviä siinä. Sitaatti esimerkiksi luonnehtii puhujaa, luo uskottavuutta ja rakentaa juttuun kirjoitettua fyysistä ympäristöä. (Ks. Haapanen 2011.) Siteeraukseen vaikuttaa myös julkaisun ja toimituksen ohjeistus, joskin tutkimukseen osallistuneiden toimittajien mukaan sitä on vain vähän. Ohjeistus voi liittyä muotoseikkoihin kuten siihen, käytetäänkö julkaisussa sitaattimerkkejä vai repliikkiviivaa, tai sitaattien tyyliin eli lähinnä siihen, miten yleiskielisiä sitaattien tulee olla. Toimituksessa voi myös olla ohjeistuksia tai vähintäänkin vakiintuneita käytäntöjä siitä, miten laaja tarkistus oikeus haastateltavalle juttuun annetaan ja miten herkästi haastateltavan muutostoiveita toteutetaan. Lisäksi siteerausta ohjaavat kunkin toimittajan henkilökohtaiset preferenssit: yleisinä havaintoina tutkimuksessani nousivat esiin muun muassa, että kahta sitaattia ei aseteta juttuun peräkkäin ja että lyhyehköjä sitaatteja suositaan ja erityisen pitkiä vältetään.

Lisäksi journalistisiin valintoihin, kuten siteeraukseen, vaikuttavat yhtäältä julkaisijan arvot ja tavoitteet ja toisaalta lukijoiden odotukset ja toiveet. Ne vaihtelevat julkaisusta toiseen, sillä mikäli eivät vaihtelisi, kaikki julkaisut käsittelevät samoja aiheita samoilla tavoilla. Eroista huolimatta lehtiä yhdistää yleinen journalistinen kulttuuri. Siteerauksen näkökulmasta se liittyy erityisesti niihin käsityksiin, joita toimittajilla ja lukijoilla on siitä, miltä kirjoitetun puheen ajatellaan, toivotaan ja edellytetään näyttävän.

Siinä missä toimittaja voi vaikuttaa omiin henkilökohtaisiin preferensseihinsä sekä jossain määrin myös juttutyyppisiin ja ohjeistuksiin, vaikutusmahdollisuudet julkaisun arvoihin, lukijoiden odotuksiin saati yleiseen journalistiseen kulttuuriin ovat pienemmät. Ja aina säilyy yksi tekijä, johon toimittaja ei voi vaikuttaa. Se on haastateltava.

Se, mitä haastateltava tietää aiheesta ja miten hän onnistuu asiansa muotoilemaan, vaikuttaa suuresti siihen, minkälaisen materiaalin pohjalta juttua ja sen sitaatteja lähdetään tekemään. Haastateltavalla voi olla runsaasti kokemusta haastateltavana olemisesta, ja hän on kenties vastannut samoihin kysymyksiin virkansa puolesta kymmeniäkin kertoa. Tällöin lausumat voivat olla litteroitavissa sitaateiksi melko sanatarkastikin. Mutta toisaalta voi olla, että haastateltava sanallistaa ajatuksiaan ensimmäisiä kertoja

ääneen, jolloin näin tuotettua tajunnanvirranomaista puhetta on välttämätöntä laajasti muokata. Näitä ääripäitä havainnollistavat muun muassa aineistoesimerkit Lapsikysymys (Haapanen 2016a: 198–201) ja Kulutusvalinnat (Haapanen 2016b: 238–244).

Kokonaisvaltainen näkemys siteerauksesta

Lopuksi käsittelen sitä, millä tavoin väitöskirjaksi kootut artikkelini vievät kielen ja journalismin tutkimusta eteenpäin ja ketkä voivat tuloksistani hyötyä.

Medialingvistinen tutkimukseni on tuottanut paljon tietoa printtimedian siteerausprosessista. Samalla se kuvaa pääpiirteet sellaisesta toimituksellisesta haastattelusta, joka on tehty nimenomaan kirjallista juttua varten (vrt. tv-haastattelut). Ennen väitöskirjaani nämä molemmat aihealueet olivat käytännössä täysin tutkimattomia sekä Suomessa että muualla.

Siteerauksen tutkimusta kehitän tarjoamalla kokonaisvaltaista näkemystä siteerauksesta. Tekstiasun muokkaus on vain yksi, joskin silmiinpistävä osa siteerausprosessia. Olennaista on myös analysoida sitä, miten alkuperäinen teksti on syntynyt, mitä sieltä on valittu siteerattavaksi ja miten valittu tekstipätkä on asemoitu uuteen kontekstiinsa.

Erityisesti journalismin ja median tutkimusta väitöskirjani täydentää osoittamalla, että kielellisellä analyysillä voidaan päästä kiinni konkreettisiin työprosesseihin. Samalla tutkimukseni myös muistuttaa, että yksityiskohtaisella kielellisellä analyysillä voidaan tarttua laajempiin, siteerauksen taustalla vaikuttaviin tekijöihin.

Sekä oman toimittajan työkokemukseni että tutkimuksessa mukana olleiden toimittajien kertoman mukaan siteerauksesta ohjeistetaan ja keskustellaan toimituksissa vain harvoin. Niin toimitustyön koulutuksessa kuin toimituksissakin olisi hyvä tiedostaa ja lausua julki, mistä siteerausprosessissa todella on kyse: siteeraus on neuvottelua monien, välillä ristiriitaistenkin tavoitteiden välillä. Samalla ala voisi rohjeta irrottaa otteensa ajatuksesta, että sitaatit ovat sanatarkkoja lainauksia. Miksi antaa ymmärtää jotain, mikä ei kontekstin radikaalin muuttumisen vuoksi edes voi olla totta: yhtäältä vuorovaikutteisessa keskustelussa lausutuilla ääniaalloilla ilmassa ja toisaalta musteella paperilla itsenäisessä, määrämittäisessä ja tuntemattomalle yleisölle kohdennetussa lehtijutussa ei ole mitään yksi yhteen vastaavuutta.

Lukijoille tutkimukseni tarjoaa kurkistuksen kulissien taakse. Hyvin kirjoitettu lehtijuttu soljuu pidäkkeettömästi, mutta on tärkeää muistaa, että se on syntynyt lukuisten valintojen kautta: mikä on jutun aihe ja näkökulma, kuka valitaan haastateltavaksi ja mitä haastattelusta valitaan sitaateiksi sekä mihin kohtaan juttua sitaatit istutetaan? Kenties sitaatti vielä irrotetaan lehden kanteen ja myyntijulisteisiin tai jaetaan sosiaaliseen mediaan, jossa se alkaa elää uutta elämää vailla toimituksen kontrollia.

Sitaatteja kohtaan tulee olla kriittinen mutta samalla ymmärtäväinen. Haastateltavalla on hyvin vähän mahdollisuuksia vaikuttaa siihen, minkälainen jutusta tulee ja minkälaisessa kontekstissa hänen sanomisensa lopulta esitetään.

Lähteet

- DiPARDO, ANNE 1994: Stimulated recall in research on writing. An antidote to “I don’t know, it was fine”. – Peter Smagorinsky (toim.), *Speaking about writing. Reflections on research methodology* s. 163–181. Thousand Oaks: Sage Publications.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- HAAPANEN, LAURI 2011: Sitaattien tehtävät ja tekeminen kaunokirjallis-journalistisissa lehtijutuissa. – *Media & viestintä* 3 s. 64–89.
- 2016a: Siteeraus lehtijutuissa. – Liisa Tiittula & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Puheesta tekstiksi. Puheen kirjallisen esittämisen alueita, keinoja ja rajoja* s. 192–224. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1424. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2016b: Haastattelupuheen rekontekstualisointi sitaateiksi lehtijuttuun. – *Virittäjä* 2 s. 218–254.
- 2017: Monologisation as a quoting practice. Obscuring the journalist’s involvement in written journalism. – *Journalism Practice* 7 s. 820–839. <http://dx.doi.org/10.1080/17512786.2016.1208057>.
- HAAPANEN, LAURI – PERRIN, DANIEL 2017: Media and quoting. Understanding the purposes, roles, and processes of quoting in mass and social media. – Colleen Cotter & Daniel Perrin (toim.), *The Routledge handbook of language and media* s. 424–442. London: Routledge.
- LINELL, PER 1998: *Approaching dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. IMPACT: Studies in language and society. Amsterdam: John Benjamins.
- SALDAÑA, JOHNNY 2009: *The coding manual for qualitative researchers*. Los Angeles: Sage.

Lauri Haapanen: *Quoting practices in written journalism*. Helsinki: Helsingin yliopisto 2017. Artikkelimuotoinen väitöskirja on kokonaisuudessaan luettavissa osoitteessa <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/174618>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@helsinki.fi